

Seneca

Gruwelijke maar heilzame tragedies

Het gaat er heftig aan toe in de toneelstukken van Seneca: diepe emoties en gruwelijke handelingen bepalen de sfeer. „Het lijkt een beetje op de katholieke vastenpredicatie uit mijn jeugd”, zegt vertaler Piet Schrijvers. „Hij toont het afschrikwekkende kwaad, om mensen op het juiste spoor te houden.” Door **Tjerk de Reus**.

Piet Schrijvers heeft ontzettend veel plezier in zijn werk. Onophoudelijk is hij bezig met de letteren uit de oudheid, al een leven lang. Hij is de zeventig gepasseerd, ontving in 2011 de Nijhoff-prijs voor zijn vertalingen uit de Latijnse klassieke letteren - en hij werkt dagelijks onverdroten voort aan nieuwe vertaalprojecten. Talloze boeken en ordners rondom zich,

geten. Daar wil ik dan graag iets aan doen. Seneca lag eeuwenlang onder het stof, niemand bekommerde zich meer om zijn tragedies. In de twintigste eeuw is dat ten goede veranderd en daarom is een Nederlandse vertaling wel op z'n plek.”

Hoe is het om zo intensief bezig te zijn met Seneca, nadat u eerder jarenlang aan het werk was met Vergilius en Horatius?

„Er zit voor mij, als vertaler, een element van vernieuwing in. Vergilius en Horatius stammen uit de klassieke periode van de Latijnse letteren. Dan zijn inhoud en stijl nog tamelijk geordend, ingehouden en gematigd. Met Seneca zijn we twee generaties verder en dat is echt een andere tijd. Seneca was actief aan het hof van Nero en hij had ook de waanzinnige keizer Caligula meegemaakt.

In die politiek onzekere, soms

riskante omstandigheden zie je ook het theater veranderen. Het wordt hoogdravend, shoquerend. De stijl wordt wel barok genoemd. In Seneca's tragedies spelen heftige emoties een rol: wraak, eerbij, woede. Daarvan kan ik wel genieten, als lezer en vertaler.”

Raakt Seneca weer vergeten als de gemeenteraden bekoeld zijn, in tijden van rust en vrede?

„Daar zit wel een verband, ja. In

onze zeventiende eeuw, vlak na de Opstand tegen Spanje, waren Seneca's tragedies buitengewoon populair. Joost van den Vondel en tal van andere vooraanstaande schrijvers hebben zijn werk bestudeerd en zijn erdoor beïnvloed. Het werk van William Shakespeare is ondenkbaar zonder Seneca's tragedies. Men zei toen in de Nederlanden: de tijden van Seneca en die van ons lijken op elkaar.

Seneca lag eeuwenlang onder het stof, niemand bekommerde zich erom

woordenboeken open op tafel rond oude Latijnse teksten.

Onlangs verscheen het eerste deel met tragedies van Seneca, in Schrijvers' vertaling. Volgend jaar komt deel twee, het jaar erop deel drie. „Het is natuurlijk idealisme, dat vertaalwerk,” zegt Schrijvers, „het draadje dat ons met het verleden verbindt, wordt soms maar dun. Dan raakt zo'n klassieke tekst gewoonweg ver-

Horatius is net een tijdgenoot

Horatius (65-8 v. Chr.) was een Romeins dichter die leefde in een turbulente fase in het Romeinse Rijk: de cruciale politieke periode waarin de Romeinse republiek overging in een keizerrijk. Van de vrede die aanbrak nadat Octavianus de macht in handen kreeg, heeft hij in zijn laatste levensfase nog kunnen genieten. Horatius was afkomstig uit een onaanzienlijk geslacht, maar wist zich toch een plek te verwerven tussen de elite. Een voornaam geldschietter bood hem de gelegenheid zijn schrijverswerk te doen in relatieve rust, wat geresulteerd

heeft in een breed oeuvre met allerlei versvormen (satiren, epoden, oden, etc.) en uiteenlopende thema's. Hij schreef het officieus tot 'dichter des vaderlands', wat bleek uit de opdracht die Octavianus hem gaf, om een 'eeuwzang' te dichten, ter gelegenheid van het nieuwe tijdperk dat was aangebroken. Tegen het einde van zijn leven schreef Horatius een lang gedicht over de aard van zijn schrijversvak, *Ars Poetica*, dat veel dichters na hem inspiratie bood. De gedichten van Horatius spreken gemakkelijk tot de verbeelding. Lezend in zijn

werk overvalt je vaak het gevoel een tijdgenoot te treffen. Zijn toon is persoonlijk en levensecht, de beelden zijn raak en aansprekend. Dat is natuurlijk ook te danken aan het glasheldere, krachtige Nederlands van vertaler Piet Schrijvers.

i Verzamelde gedichten. Door Horatius. Uitgegeven, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Schrijvers, Historische Uitgeverij, 49,95 euro

Heftige emoties: wraak, eerbij, woede. Daarvan kan ik wel genieten

Later keek men daar weer anders tegenaan, toen de lange burgerlijke periode aanbrak: de achttiende en de negentiende eeuw. Men had toen vrijwel geen belangstelling meer voor Seneca's toneel. Het was te heftig allemaal, die kindermoorden, al die wraakzucht en zelfs kannibalisme... Bovendien ontdekte men in de achttiende eeuw de Griekse tragedies van Euripides en Sofokles.

i Seneca's werk bevat allerlei 'doordenkertjes', bijvoorbeeld deze van Theseus: 'Het toppunt van ellende is naar mijn mening dit: als toeval het afschuwwekkende wenselijk maakt.'

Piet Schrijvers denkt dat opvoeringen van de stukken van Seneca ook nu zeer verhelderend zijn. „Dat je opeens ziet tot welke ellende het kan leiden, als je jezelf niet begrenst in je ergernis, wanhoop of boosheid. Seneca laat afgronden zien die helaas niet denkbeeldig zijn.”

Foto: Sake Elzinga

Lucretius: inzicht is rust voor de ziel

Het grote werk van Lucretius (98-55 v. Chr.), *De natuur van de dingen* (Latijn: *De rerum natura*) is ruim 2000 jaar geleden geschreven, maar het past prima in hedendaagse discussies. Lucretius kiest positie in het debat over de religie en hij mengt zich in de meningsvorming over levenskunst. Hij zag niets in het aloude geloof in het polytheïstische wereldbeeld van de Romeinen. Zoals zoveel denkers en dichters uit de oudheid beschouwde hij dit veelgodendom als misleidend.

Het gaat erom dat je je als mens realiseert hoe jouw bestaan in elkaar steekt, hoe de wereld functioneert en hoe je leven moet. Wie hiermee bewust bezig is, zoekend naar ware wijsheid, verkrijgt een 'reine geest', die hem helpt om stabiel in het leven te staan. 'Maar als onze geest onrein is, in welke ongewenste / strijd en gevaren raken wij dan niet verzeild? / Door hoeveel vlijmende zorgen en begeerten wordt / een mens dan niet verscheurd, door hoeveel angst gekweld / en hoeveel schade wordt niet aangericht door hoogmoed, / verloederd, onbeschoft, luxe, lanterfanten?' Kortom, het ware inzicht legt nogal wat gewicht in de schaal.

Lucretius was zeer belezen in de toenmalige geschriften van natuurfilosofen en natuuronderzoekers. Vooral de gedachte dat alles bestaat uit atomen of deeltjes, had hem gegrepen. Het gaf hem een sleutel in handen de complete werkelijkheid te doorgronden. In zijn grote leerdicht wandelt hij stelselmatig de complete werkelijkheid door, van alles wat de geest en de ziel betreft, het lichaam en de emoties, tot en met de aarde, het heelal, natuurverschijnsel en alles wat je verder bedenken kunt - tot en met de oorzaken van onvruchtbaarheid (te dun of juist te dik sperma). Lucretius geeft een complete theorie ten beste over de mens en het universum, in de overtuiging dat wetenschappelijk inzicht zal leiden tot rust voor je ziel. De grote inspirator van Lucretius was de filosoof Epicurus (rond 300 voor Christus).

i *De natuur van de dingen*. Lucretius. Uitgegeven, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Schrijvers, Historische Uitgeverij, 49,95 euro

Piet Schrijvers

Piet Schrijvers (1939) was hoogleraar Latijnse taal- en letterkunde aan de universiteit van Groningen (1977-1980) en Leiden (1980-2001). Hij kreeg bekendheid door zijn vertalingen uit het Latijn, bijvoorbeeld van het werk van Lucretius, *De natuur van de dingen*. Voor zijn vertaling hiervan werd hem de Martinus Nijhoff-prijs toegekend. Eerder al ontving hij de Oikos-prijs, onder andere voor zijn vertaalwerk. In

1970 promoveerde Schrijvers op Lucretius (*Horror ac divina voluptas: études sur la poétique et la poésie de Lucrèce*), die hij de geniaalste van alle Latijnse dichters vindt. Schrijvers is erg geboeid door het 'leven' dat literaire teksten leiden door de eeuwen heen, de zogeheten receptie van de literatuur. Zo luidde de titel van zijn inaugurele rede in 1980 *Buiten de perken*, *Horatius' dichtkunst en Bilderdijks De kunst der poëzy*.

Schrijvers publiceerde diverse boeken tijdens zijn universitaire loopbaan. Na zijn emeritaat publiceerde hij een complete vertaalde editie van het dichtwerk van Horatius (2003), die tweemaal werd herdrukt, een vertaling van Vergilius' *Georgica* (titel: *Het landleven*), de genoemde vertaling van Lucretius (2008) en een herziening van zijn vertaling van Vergilius' *Aeneas* (2011).

haar innerlijke strijd, ze is moeder en houdt van haar zonen én ze is als echtgenote door haar man bedrogen. Nu wil ze hem straffen door hun beider zonen te doden."

Weerzinwekkend, zullen veel lezers zeggen. Het kwaad wordt breed uitgeme-

Vaak schilderde hij het kwaad kleurrijk en afschrikwekkend, als waarschuwing. Zoiets doet Seneca ook. Hij schetst de gruwelijkheid van de hel, om mensen te verwijzen naar de hemel ofwel het gematigde, gelukkige leven."

U verwijst in de inleiding van uw boek geregeld naar onze samenleving, waarin zich ook heftige emoties voordoen. Kunnen de stukken van Seneca, als ze nu weer opgevoerd worden, een heilzaam effect hebben voor mensen van vandaag?

„Ik zou deze tragedies natuurlijk graag zien opgevoerd! Mensen kunnen dat als schokkend ervaren en daar een les uit trekken. Mogelijk zou dit een verhelderend, bewustmakend effect hebben. Dat je opeens ziet tot welke ellende het kan leiden, als je jezelf niet begrenst in je ergernis, wanhoop of boosheid. Seneca laat afgronden zien die helaas niet denkbeeldig zijn. Kunst kan de functie hebben deze kwesties bespreekbaar te maken."

i *Medea. Phaedra. Trojaanse vrouwen*. Seneca. Uitgegeven, vertaald en van aantekeningen voorzien door Piet Schrijvers, Historische Uitgeverij, 38,50 euro

Dat zijn de 'originelen', waar ook Seneca op teruggaat. Daar gaf men de voorkeur aan en Seneca raakte vergeten."

Toch is Seneca weer teruggekomen. Wat zorgde voor de omslag?

„Het heeft met veranderende tijden te maken. Kort na de Eerste Wereldoorlog treedt een vernieuwing op in de kunsten. Vervreemding en heftigheid spelen een rol van belang, bijvoorbeeld in het Duitse expressionisme en in het surrealisme. In dat veranderende klimaat komt ook weer ruimte voor Seneca. In de naoorlogse tijd

is de Fransman Antonin Artaud invloedrijk geweest in de toneelwereld en in de letteren. Hij wilde het naturalisme op het toneel doorbreken en spreekt over het 'theater van de wreedheid'. Hij wil shockeren. Juist deze Artaud was gefascineerd door *Thyestes*, een tragedie van Seneca waarin iemand zijn eigen kinderen krijgt voorgeschoteld, ter nuttiging."

Medea, de vrouw naar wie een van de tragedies is genoemd, vermoordt haar twee zonen.

„Het is moeilijk je in te leven in het standpunt van Medea. Als

je kijkt naar de Medea-tekst van Euripides, waarop Seneca zich baseert, valt op dat daar veel meer sympathie is voor Medea. Pas als zij de fatale keuze maakt om die dubbele moord te plegen, ontstaat er afstand. Bij Seneca is het veel lastiger mee te voelen met Medea's verdriet dat eigenlijk meteen al is omgeslagen in woede en wraakzucht. Dit is nu eenmaal de blikrichting van Seneca. Hij zet vanaf het begin de heftigheid van de emoties op de voorgrond. Het is uiterst dramatisch, waarbij voor mij vooral de monologen van Medea intrigerend zijn. Daarin zie je

ten. Voegt Seneca ook nog een stoïsche wijsheid toe, als tegenwicht?

„Seneca was gegrepen door de levensfilosofie van de Stoa. Daarin gaat het er om kalmte te bewaren, je niet te laten regeren door je emoties. In zijn tragedies gebeurt dat juist wél. Ik beschouw de tragedies als een aanvulling op Seneca's stoïcijnse levenslessen. Hij laat zien in welk kwaad je als mens kunt vervallen als je je laat meevoeren door je emoties. Hij schetst een schrikbeeld. Ik moet hierbij terugdenken aan mijn katholieke jeugd. In de tijd voor Pasen hield de pastoor 'vastenpredicaties'.